

Tematikus összeállítás

AZ EGYETEM FELADATÁRÓL Összefoglaló az MTA fórumán megjelent írásokról és véleményekről

THE ROLE OF UNIVERSITIES A Summary of the Articles and Comments from the Forum of the Hungarian Academy of Sciences

VENDÉGSZERKESZTŐ: KOLLÁR LÁSZLÓ

BEVEZETŐ

INTRODUCTION

Kollár László¹, Borhy László², Erdei Anna³, Hudecz Ferenc⁴, Kosztolányi György⁵,
Pléh Csaba⁶, Török Péter⁷, Vékás Lajos⁸

¹az MTA rendes tagja, a Magyar Tudományos Akadémia főtítkára,
építőmérnök, egyetemi tanár, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építőmérnöki Kar
kollar.laszlo@titkarsag.mta.hu

²az MTA rendes tagja, egyetemi tanár, rektor, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

³az MTA rendes tagja, a Magyar Tudományos Akadémia főtítkárhelyettese, egyetemi tanár,
Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar

⁴az MTA rendes tagja, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar

⁵az MTA rendes tagja, professor emeritus, Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar

⁶az MTA rendes tagja, egyetemi tanár, Central European University

⁷az MTA doktora, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem

⁸az MTA rendes tagja, professor emeritus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

ÖSSZEFOGLALÁS

Az „egyetem feladatáról” készített cikkek bevezető írásában a szerzők kifejtik, hogy a KFI-tevékenységek egyik legfontosabb helyszíne a felsőoktatás, és azt is bemutatják, hogy magas szintű felsőoktatást csak igényes kutatási háttérrel lehet végezni. Ennek legfontosabb feltétele, hogy kiváló tanáregyenítség dolgozzanak a felsőoktatásban. A modellváltás kapcsán hangsúlyozzák, hogy a legfontosabb kérdés az egyetem vezetési struktúrájának megváltozása, amely egyszerre kínál lehetőségeket, és rejt jelentős kockázatokat is.

ABSTRACT

The introductory paper of the articles on the 'role of universities' states that one of the main actors of R&D and innovation is higher education. Furthermore, it is also shown that sophisticated university education requires cutting edge research. To fulfil this role the key is the personality of the faculty members. Considering the new models of university financing it is stated that the most important question is the new university governance which offers both opportunities and risks.

Kulcsszavak: egyetem, felsőoktatás, kiválóság, modellváltás, irányítás

Keywords: university, higher education, excellence, changing patterns of governance in higher education, governance

A Magyar Tudományos Akadémia (MTA) az alapításától fogva felelősséget érez a magyar tudományosságért, a teljes magyar tudomány fejlődéséért, ugyanakkor az elmúlt évtizedekben elsődleges feladata kutatóintézet-hálózatának fenntartása és modernizálása volt. Egyes programjai¹ a teljes kutatói közösség számára is nyitottak voltak, míg másokat² kizárólag a kutatóintézet-hálózat számára hirdettek meg. Kutatói generációk formálását szolgálta a Lendület-pályázat, amely először csak az intézethálózat fiatal kutatói számára volt elérhető, de a későbbiekben megnyílt az összes hazai kutató előtt is. A pályázat beépülési lehetősége közvetlenül alakította az intézethálózatot. Az MTA a jövőben is elkötelezetten a teljes magyar tudományosságot kívánja képviselni: a kutatóintézeteket éppúgy, mint az egyetemeket és a közgyűjteményeket. Ezt fogalmazta meg az MTA 2019-es rendkívüli közgyűlése által elfogadott küldetésnyilatkozat (URL1).

Ahogy a világon mindenhol, hazánkban is a tudományos kutatások egyik legfontosabb letéteményese a felsőoktatás. Köztisztületi tagjainknak és akadémikusainknak körülbelül kétharmada az egyetemekhez kötődik. Így érthető volt, hogy az MTA elnöke ez év márciusában meghirdetett egy, az egyetemekkel kapcsolatos fórumot, amelynek keretében az egyetemek feladatát, szerepét kívántuk áttekinteni, támaszkodva a köztisztület tagjainak véleményére is. E fórum létrehozását

¹ Lásd például MTA Posztdoktori Kutatói Program, majd a Prémium Posztdoktori Kutatói Program keretén belül meghirdetett pályázat, az MTA akadémiai támogatású kutatócsoportok létrehozására kiírt pályázat, Tantárgy-pedagógiai Kutatási Program, Domus ösztöndíj vagy a 14 év alatti gyermeket nevelő kutatónők, valamint kiskorú gyermeket egyedül nevelő kutatók számára az MTA doktora cím megszerzésére irányuló kérelem benyújtásához szükséges értekezés megírásának támogatására kiírt pályázat.

² Lásd például Fiatal Kutatói Pályázat, Kiválósági Együttműködési Program, Akadémiai Ifjúsági Díj, Vendégkutatói Program, Ifjúsági Nemzetközi Konferencia Tudományos Pályázat, Mobilitási támogatás pályázat.

az egyetemek modellváltása és az ahhoz kapcsolódó MTA elnökségi állásfoglalás (URL2) külön is indokolta. A fórum célja az egyetemi oktatás és kutatás időszerről kérdéseinek, az egyetemek társadalmi küldetésének és szerepének általános megvitatása volt.

A fórum gondozására az MTA elnöke egy szerkesztőbizottságot kért fel, amelynek tagjai jegyzik ezt a bevezető írást. A szerkesztőbizottság nyolc témakör kifejtésére egy-egy terület kiváló szakértőjét, a felsőoktatás aktív résztvevőit kérte fel, köztük a felsőoktatásért felelős államtitkárt is. A felkérésre írt tanulmányokat először a Közgyűlés tagjai, majd az MTA köztestülete közel 18 ezer tagja számára tettük elérhetővé, azokat több mint háromezren olvasták, és mintegy ötvenen írásban is véleményt nyilvánítottak róluk.

A hozzászólók – a modellváltásról szóló írást leszámítva – a bevezető dolgozatokban leírtakkal általában nem vitatkoztak, inkább kiemeltek, megerősítettek egyes gondolatokat, kiegészítették a leírtakat. Az alábbiakban a felkérésre született gondolatokat adjuk közre, melynek során a szerzőknek lehetőségük volt a beérkezett vélemények alapján írásukat módosítani.

E bevezetésben nem kívánjuk az egyes írásokat értékelni, de néhány szempontot – amelyek az írásokban és a hozzászólásokban megjelentek – kiemelünk.

* * * *

Az egyetemek működtetése összetett feladat, egyszerre kell figyelembe venni oktatási, kutatási és gazdasági kérdéseket, a múlt örökségét és tanulságait, a jelen kihívásait, a nemzetközi tapasztalatokat, miközben hallgatóinkat a jövő ma még nem ismert problémáinak megoldására készítjük fel. E rendkívül összetett feladat megvalósítására sokféle megközelítés létezik, többféle lehetőség van kiválóan oktatni és kutatni, egyetemet működtetni. Meg lehet azonban fogalmazni olyan általános elveket, amelyek követése egyértelműen szükséges ahhoz, hogy magas szintű felsőoktatást hozzunk létre. Ezeket az elveket/gondolatokat az alábbiakban foglalhatjuk össze.

Az egyetemek feladata messze nem egyedül a szakmai ismeretek átadása, az oktatás és a kutatás, hanem sokkal több ennél: az egyetem a tudományos nézetek bemutatásának, ütköztetésének és a kollektív együtt gondolkodásnak a színtere. A felsőoktatásban olyan műhelyeknek kell működniük, amelyek megteremtik és biztosítják az önálló feladatmegoldásra képes, kritikusan gondolkodó, mindig kérdező értelmiség képzésének a hátterét, feltételeit. *Az egyetem a jövőendő értelmiség képzésének a helye.*³ A cél az, hogy a hallgatók nyitott, kreatív gondolkodású, az új kihívásoknak is megfelelő, csapatmunkára képes értelmiségivé fejlődjenek.

³ Lásd Kollár László *Gondolatok az egyetemekről és a kutatásról* című cikkét jelen szám 1426–1431. oldalain.

Ennek alapját és hátterét szolgáltatja, illetve feltételeit biztosítja az egyetemen folyó magas szintű *kutatómunka*, egyes területeken a *fejlesztés és innováció*. A kutatás nem öncélú, az alapkutatás sem az: új problémák felvetésével, új válaszok megfogalmazásával formálni kívánja a jövőt, hatni akar. Célja lehet a természet vagy a társadalom működésének megértése, a kultúra ápolása, a közvetlen gyakorlati alkalmazás, az innováció. A kutatások támogatása részben pályázaton keresztül, nyílt és transzparens verseny keretében történik. Megítélésének, elnyerésének az egyik meghatározó szempontja a kutatások várható hatása. Ez a hatás azonban igen tágan értelmezhető: lehet tudományos, lehet társadalmi, kulturális, és lehet rövid vagy hosszú távú gazdasági haszon is.

A kutatóműhelyek létrejöttének kulcsa az *iskolateremtő egyéniségek* és a gondolkodó *kutatói gárda* jelenléte, együttműködése.⁴ A jó egyetemet nem – vagy nem elsősorban – az infrastruktúra teszi jóvá, hanem az emberek, akik alkotják. Eötvös Loránd ezt több mint egy évszázada így fogalmazta meg: „az egyetem tudományos tanításának színvonalát egyedül tanárainak egyénisége állapítja meg. Az egyetemi kérdés ezért mindenekelőtt személyi kérdés.”

Az inspiráló kutatói légkör kialakításához nagymértékben hozzájárul a *képzési és kutatási diverzitás és mobilitás* is, ennek hangsúlyos elemei az egyetemek közötti nemzetközi szintű átjárhatóság és a többszintű képzési szerkezet.⁵ A többféle szempont megjelenítése érdekében lényeges a nők erősödő részvétele, aminek megvalósulásához mindenekelőtt a gyermeket nevelő kutatók hathatósabb támogatása szükséges.⁶

A fentiek optimális működéséhez *kiszámítható életpályamodell*,⁷ a szakmai kiválóságon alapuló, átlátható kiválasztási rendszer, a tudományos munka autonómiája és megfelelő finanszírozás szükséges. A vezető kutatók, professzorok pályája évtizedek alatt teljesedik ki, egyesek elvesztése – például a nemzetközi kutatói szféra elszívó hatása miatt – nehezen pótolható veszteséget okozhat.

A kutatóegyetem színvonalát nagymértékben meghatározza a kutatómunka, de hangsúlyoznunk kell, hogy az egyetemi oktatás a pedagógia egy speciális területe, számos megoldandó *felsőoktatás-pedagógiai* feladattal.⁸ Fontosak és folytatandók az eddig megtett minőségbiztosítási lépések. Az IKT (információs

⁴ Lásd Patkós András *Az akadémiai kiválóság igazi letéteményesei* című cikkét jelen szám 1432–1437. oldalain.

⁵ Lásd Keszei Ernő *A bolognai folyamat és az Európai Felsőoktatási Térség célja és értelme* című cikkét jelen szám 1446–1450. oldalain.

⁶ Lásd Gselmann Eszter és Solymosi Katalin *A felsőoktatás diverzitásának növeléséhez alapvető szemléletváltásra van szükség* című írását jelen szám 1451–1476. oldalain.

⁷ Lásd Kiss László és Török Péter *Gondolatok az egyetemi életpályáról, előmenetelről és minősítésről* című cikkét jelen szám 1438–1445. oldalain.

⁸ Lásd Halász Gábor *A tanulás és tanítás minősége és eredményessége az egyetemeken* című írását jelen szám 1477–1487. oldalain.

és kommunikációs technológiák)-eszközök térhódítása új kihívásokat jelent,⁹ a megfelelő, hatékony válaszok megadását jelentősen felgyorsította a valamennyiünket súlyosan érintő, másfél éve tartó világjárvány.

Meggyőződésünk, hogy a fenti tartalmi szempontokat, bármilyen is a felsőoktatás struktúrája, figyelembe kell venni. Amennyiben valamilyen átalakítás történik, először azt kell elemezni, hogy a fentiek mennyire teljesülnek; értékelni kell az eddigi eredményeket, és szembe kell nézni a hiányosságokkal, vizsgálni kell, mi gátolja vagy erősíti a fenti szempontok érvényesülését. A struktúraváltás legfontosabb mozgatórugójának is a fentiekben való előrelépésnek kell lennie, elemezve a várható előnyöket és kockázatokat is.

* * * *

A modellváltás kapcsán a hozzászólók számos kritikát fogalmaztak meg. Ezek olvashatók a blogon, az alábbiakban a fórum szerkesztőbizottságának véleményét foglaljuk össze.

A modellváltás mellett felhozott érvek többsége, mint az egyszerűbb közbeszerzés, az oktatók kellő anyagi megbecsülése, megfelelő törvénymódosításokkal modellváltás nélkül is megvalósítható lenne. Az anyagi függetlenedés érve csak igen korlátozottan érvényes, az alapítványok legtöbbször nem kellően tőkeerősek ahhoz, hogy az egyetemeket fenntartsák.

Véleményünk szerint a központi kérdés nem az, hogy „alapítványi” fenntartású-e az egyetem, vagy sem, hanem az, hogy hogyan változik az egyetem irányítása (governance): azaz, hogy az irányításban a szenátus mellett jelentős szerepet játszik a létrejövő kuratórium (board). Azt gondoljuk, hogy ez a struktúra sok előnyt kínál(hat), ami mellett sok érvet lehet felhozni. Az átalakításnak azonban sok kockázata is van (lehet).¹⁰

Példaként érdemes megnézni a kiválóan teljesítő amerikai egyetemek helyzetét. Ezek irányításában – akár államiak, akár magánegyetemek – egyrészt az akadémiai oldal által választott testületek (szenátus), másrészt a külső, az egyetem iránt általában elkötelezett tagokból (gyakran alumnusokból) álló „board of trustees” vesz részt. Utóbbi fele a pénzügyekért, de nincs szerepe az akadémiai előmenetekben. Meglepő lehet, hogy az amerikai egyetemek éves költségvetésének tipikusan mindössze 10–20%-a származik az alapítványi bevételekből! (2019 NACUBO – TIAA Study of Endowments, URL3)

Az elmúlt évtizedek európai átalakításai az egyetemi irányítást is érintették, függetlenül attól, hogy állami fenntartásúak maradtak-e, vagy sem. A lényegük,

⁹ Lásd Molnár Gyöngyvér *Az IKT szerepe a felsőoktatás megújításában* című írását jelen szám 1488–1501. oldalain.

¹⁰ Lásd Bódis József *Az egyetem működése, összefoglalás a különböző típusokról, lehetőségek, kihívások* című cikkét jelen szám 1502–1508. oldalain.

hogyan a szenátus mellett létrehoznak egy új szervezetet (nevezzük a továbbiakban kuratóriumnak [university board]), amelynek tagjai többségükben – vagy kizárólag – nem alkalmazottai az egyetemnek. A kuratóriumra a fenntartó (minisztérium) átruházza irányítói, vezetői feladatait abban a reményben, hogy a kuratórium a minisztériumnál jobban figyelembe tudja venni az összes érintett szempontjait: a társadalomét, a tudomány művelőit, az iparét, a gazdaságét. Ebben az a várakozás van, hogy a kuratóriumok – a társadalom és az egyetem javát egyaránt szem előtt tartva – rugalmasan tudnak reagálni korunk gyorsan változó kihívásaira. A szenátus és a kuratórium célja azonos, de beágyazottságuk és ismereteik is különbözőek, így a többfajta nézőpont szerencsés esetben jól kiegészítheti egymást. Ez kölcsönös bizalom és tisztelet esetén sikeres egyetemszervezést, ennek hiányában keserves és sikertelen együttműködést eredményezhet, ahogy azt számos amerikai és nyugat-európai egyetem példája mutatja.

A fentebb felsorolt előnyök tényleges megvalósíthatósága ugyanakkor azon múlik, hogy milyen a kuratórium összetétele, milyen a működési módja, miben van döntési joga, és milyen a viszonya az egyetemi szenátusokhoz.

A kuratóriumoknak nem a profitorientált vállalkozások „board”-jának mintájára kell működniük, hanem a „nonprofit” szervezetek gyakorlatát kell követniük. Alapvető, hogy – miként az MTA állásfoglalása is rögzíti – a kuratóriumban minden fontos szereplőnek (stakeholder) helyet kell kapnia, biztosítani kell a rotációt, és a kuratórium döntési jogköre semmiképpen sem terjedhet ki az egyetemi előmenetekre, az akadémiai pozíciók betöltésére, illetve oktatási és tudományos kérdésekre. A kuratóriumoknak ápolniuk kell az egyetemek hagyományait. Viszonylag nagy szervezetet jelent, ha minden fontos szereplő ott van a kuratóriumban. (Például a Stanford *board of trustees* testületében 32 tag van. Munkájuk fontosságát mutatja, hogy évente ötször másfél napra személyesen találkoznak.)

Mint írtuk, ezek az átalakítások sok lehetőséget és sok kockázatot is hordoznak; az európai egyetemek irányításában az elmúlt évtizedekben bekövetkezett változások is sok vitát és feszültséget okoztak. Fontos ezért a változások monitorozása. Túlzónak értékelhető az átalakulás sebessége: jobb lett volna a Budapesti Corvinus Egyetem átalakításának tapasztalatait néhány év után elemezni, és arra építve továbblépni. Az MTA állásfoglalása az átalakítással kapcsolatban így fogalmaz: „Az átalakítás eredményét három év elteltével értékelni kell a hatóságok, az érintett egyetemek, az Akadémia és független külföldi szaktekintélyek bevonásával. Ennek eredményét nyilvánosságra kell hozni.” Az Akadémia nagy figyelemmel kíséri és elemezni kívánja e folyamatokat.

* * * *

Meggyőződésünk, hogy az MTA egyik, sokat emlegetett feladata, hogy valóban a nemzet tanácsadójaként segítse egy korszerű, magas színvonalú felsőoktatás működését. Ezt is szolgálja az MTA szerepvállalása a hazai minőségbiztosítás-

ban: az Akadémia évtizedek óta működteti az MTA doktora cím odaítélésének rendszerét, az MTA Kiváló Kutatóhely címet pedig megnyitotta a felsőoktatás számára is. Az MTA független intézmény, amely a társadalom széles rétegének bizalmát élvez; minden bizonnyal azért is, mert véleményének kialakításában a szakmaiság vezet. Tisztában vagyunk ugyanakkor azzal, hogy a szakmai véleményeknek is lehetnek különféle politikai olvasatai, következményei. Hiszünk abban, hogy az egymás véleményét tiszteletben tartó viták – még egyet nem értés esetén is – előbbre viszik a felsőoktatás és a tudomány ügyét.

IRODALOM

- URL1: <https://mta.hu/data/dokumentumok/hatteranyagok/Az%20MTA%20Kutatohelyeinek%20eredmenyei/20200107%20kuldetes.pdf>
- URL2: https://mta.hu/mta_hirei/az-egyetemi-modellvaltasrol-az-mta-elnoksegenek-allasfoglalasa-111243
- URL3: *2019 NACUBO – TIAA Study of Endowments*, <https://www.nacubo.org/Research/2020/NACUBO-TIAA-Study-of-Endowments>